

УДК 94(477.51) «16/17»

Роман Крапивний*

РОЗВИТОК РЕМІСНИЧИХ СПЕЦІАЛЬНОСТЕЙ НА ТЕРИТОРІЇ НІЖИНСЬКОГО ПОЛКУ У СЕРЕДИНІ XVII–XVIII ст.

У статті висвітлено процес розвитку ремісничих спеціальностей на території Ніжинського полку у середині XVII — кінці XVIII ст., їх місце та значимість в економічному житті регіону. Проаналізовано стан розробки проблеми. Простежено масштаби виробництва та осередки розвитку окремих ремісничих спеціальностей.

Ключові слова: Ніжинський полк, ремесло, цех, виробництво, спеціальність.

На сучасному етапі розвитку історичної науки все частіше виникає інтерес до вивчення особливостей розвитку виробництва в добу Гетьманщини. Саме на цей період припадає пік розвитку цехового виробництва та поступовий його занепад на кінець XVIII століття, коли відбувається перехід від цехового до мануфактурного виробництва.

Полкове місто Ніжин у XVII ст. було одним з найбільших ремісничих центрів Північного Лівобережжя. Польській уряд прагнув перетворити Ніжин на один із форпостів на Польсько-Російському порубіжжі. З цією метою в 1624 р. Ніжину для урбаністичного розвитку відвели значну площу навколишніх земель на обох берегах р. Остер. 26 березня 1625 р. польський король Сигізмунд III надав місту магдебурзьке право, що сприяло його заселенню і швидкому економічному зростанню. З утворенням Української козацької держави уряд гетьмана Богдана Хмельницького продовжував політику сприяння економічному розвитку міста. Саме міста були основними центрами розвитку цехового ремесла. В Ніжинському полку такими центрами були Ніжин, Борзна, Батурин, Конотоп, Кролевець, Короп, Глухів.

Уявлення про ремісничі спеціальності, про кількість цехів і ремісників в них, про позацехових ремісників дають матеріали переписів. У переписних книгах чітко розрізняються ремісники і промисловці. До останніх зараховувались хлібники, різники, калачники, пиріжники, рибалки, солодовники, шинкарі, коробочники, олійники, винокури, пивовари. Деякі з них в окремих випадках називались ремісниками¹.

---

* Роман Крапивний — аспірант кафедри історії України та політології, Ніжинського державного університету ім. М. Гоголя, Krgm@ukr.net.

¹ Швидько А.К. Значение воссоединения Украины с Россией для экономического развития городов Левобережной Украины: Учебное пособие. — Днепропетровск: ДГУ, 1985. — С. 46.

Згідно переписних книг 1666 р. найбільш розповсюдженими ремісничими спеціальностями були чоботарі, кравці, ковалі, гончарі. Деякі спеціальності взагалі не згадуються. Загальна кількість ремісників та людей, що займалися промислами в Ніжині у той час складала 141 чол., в Конотопі — 56, Стародубі — 334, Чернігові — 101 чоловік². У цілому частка осіб, що була задіяна у ремеслах чи промислах, була доволі значною серед мешканців міст. За відомостями згаданого перепису в 36 містах Лівобережної України 26% жителів були ремісниками. Внаслідок політики московської влади, що обмежувала розвиток української промисловості, в кінці XVIII ст. частка ремісників серед мешканців окремих міст Гетьманщини падала й становила у Чернігові всього 4,5% у Гадячі — 16%. Незважаючи на це, потужними ремісничими центрами залишались Ніжин, де власниками 42,3% дворів були ремісники, та Стародуб, де аналогічний показник був навіть дещо вищим і сягав 48,5%.

М.В. Кулаковський, досліджуючи ремесло міст і містечок лівобережної України XVIII ст., наводить такі дані: «за Рум'янцевським описом 1765–1769 рр. у м. Ніжині було 480 ремісників. Якщо враховувати членів їх сімей, робітників, слуг та учнів, то це становитиме 2366 чол., або 43,2% усього населення міста»³.

Поглиблення поділу праці в ремеслі супроводжувалось відокремленням нових ремісничих спеціальностей. З іншого боку типовим явищем було об'єднання в одному цеху представників різних споріднених спеціальностей. Так, у 1671 р. в одному цеху Кролевця спільно працювали слюсарі, ковалі, котлярі й гончарі.

Досліджуючи міста України у другій половині XVII ст., О. Компан зазначає, що «Наприкінці XVII — на початку XVIII ст. на Україні Климентій Зінов'єв записав відомості про близько 100 професій. Нам удалось відшукати для цього часу назви близько 300 професій, що існували в ремеслі і промислах, проте цю цифру не можна вважати точною»⁴.

Враховуючи специфіку регіону, його географічне розташування, зупинимося на найбільш розвинених у Ніжинському полку та притаманних йому ремісничих спеціальностях. У Ніжині «Рум'янцевський опис» зареєстрував понад 40 спеціальностей⁵.

Велика група ремісників у містах займалися виготовленням продуктів харчування. Причому, якщо до визвольної війни 1648–1654 р. ремісники сполучали його з іншим ремеслом, то в другій половині XVII. виготовлення продуктів

---

² Швидько А.К. Значение воссоединения Украины с Россией для экономического развития городов Левобережной Украины: Учебное пособие. — Днепропетровск: ДГУ, 1985. — С. 49.

³ Кулаковський В.М. Ремесло і цехова система в містах і містечках Лівобережної України XVIII ст.» // Історія народного господарства та економічної думки Української РСР: Республіканський міжвідомчий збірник. Вип. 14. — К., 1980. — С. 53.

⁴ Компан О.С. Міста України в другій половині XVII ст. / О.С. Компан. — К.: Вид-во АН УРСР, 1963. — С. 174.

⁵ Кулаковський В.М. Ремесло і цехова система в містах і містечках Лівобережної України XVIII ст.» // Історія народного господарства та економічної думки Української РСР: Республіканський міжвідомчий збірник. Вип. 14. — К., 1980. — С. 54.

харчування виділилося в окрему галузь виробництва. У Ніжині з 158 дворів ремісничі спеціальності розподілилися наступним чином: калачників — 9, солодовників — 4, м'ясників — 3, межовиків, перепечаїв, пивоварів, сальників, ситників, круп'яників, хлібників — по одному двору. Наявність значної кількості майстрів по виготовленню продуктів харчування свідчить про переростання цього ремесла в дрібне товарне виробництво⁶.

О. Шафонський у своєму «Топографическом описании» перераховуючи цехи м. Ніжина відзначав, що «Цех резницкий или мясницкий», який мав «Мясниковъ — 29, Рыбаковъ — 4 человекъ» та «Цех калачный, или хлебниковъ», де працювало 17 «Хлѣбниковъ»⁷. А у м. Борзна існував лише «Цехъ мясницкій»⁸ і працювало в ньому 15 «Мясниковъ». У м. Коропі було 22 різники, які виготовляли продукцію не лише на ринок свого міста, а й «продають (м'ясиво) въ Глуховѣ, Кролевцѣ и Воронѣжѣ»⁹.

В «Описі Новгород-Сіверського намісництва (1779–1781)» в м. Глухові маємо два цехи харчової промисловості — «цех різницький» та «цех перепечаїв», але з ремісничих спеціальностей зустрічаємо лише м'ясників (рѣзниковъ) — 8 та калачників — 11¹⁰. «Записки «О цехах на Украине» дещо доповнюють вище зазначені дані, зокрема, різницький цех в Глухові згадується від 1664 р., коли була прийнята постанова цеху, за якою приїжджі в місто різники могли торгувати м'ясом лише з дозволу цехмістра, а також глухівський калачницький цех, який у 1732 р. об'єднував не лише чоловіків, але і жінку¹¹.

Не можна оминати і такий осередок розвитку ремісничих спеціальностей, як гетьманську столицю Батурин. О. Лазаревський у своїй праці «Описание Старой Малороссии т. II Полкъ Нѣжинскій» під час опису м. Батурин, перераховуючи ремісників, згадує про «цехъ калачницкій — 11 дв.» та «цехъ рѣзницкій (мясниковъ) — 9 дв.»¹².

Існували різницький і калачницький цехи і в сотенному містечку Конотоп. Хоча у «Описі Новгород-Сіверського намісництва (1779–1781)», а також і в праці О. Лазаревського вони не згадуються, але у фондах Центрального державного історичного архіву України в м. Києві є документи, що підтверджують наявність у Конотопі різницького та калачницького цехів¹³. Цікавим є той факт,

---

⁶ Борисенко В. Соціально-економічний розвиток Лівобережної України в другій половині XVII ст. — К. Наукова думка. — 1986. — С. 101.

⁷ Шафонський А. Черниговского наместничества топографическое описание. — К. — 1851. — С. 476, 481–482.

⁸ Там само. С. 424.

⁹ Опис Новгород-Сіверського намісництва (1779–1781) / [підготовка до друку та передмова П. Федоренка]. — К., 1931. — С. 396.

¹⁰ Опис Новгород-Сіверського намісництва (1779–1781) / [підготовка до друку та передмова П. Федоренка]. — К., 1931. — С. 436, 438, 440.

¹¹ Центральний державний історичний архів України в м. Києві (далі — ЦДІАК України). — Ф. 2040. — Оп. 1. — Опр. 19. — Арк. 15–16.

¹² Лазаревский А. Описание Старой Малороссии. Материалы для истории заселения, землевладения и управления. — К., 1893. — Т. 2. Полкъ Нѣжинскій. — С. 258.

¹³ ЦДІАК України. — Ф. 51. — Оп. 3. — Спр. 809. — Арк. 2, 5, 6–6 зв.

що не лише у містах та містечках полку існували цехові об'єднання, але і в селах. Так за даними О. Лазаревського у с. Велика Загорівка існував цех різників¹⁴.

Отже, розвиток ремісничих спеціальностей у харчовій промисловості, зокрема, таких як: м'ясники, перепечаї, калачники, солодовники, хлібники, бубликарі, вареничними, пирожники, проскурники, ковбасники, пряничники, крохмальними, рибники, салотопи, куховари і куховарки та багато інших мали право на своє існування і, навіть, переростали у своєрідні галузі цехового виробництва. Такі ж спеціальності, як млинарі, крупники, гуральники і тому подібні довгий час лишалися промислами.

Велика кількість спеціальностей була і у виробництві тканин, одягу, взуття та виробів зі шкіри. О. Компан перераховує близько 50 професій, 17 з яких відносяться до виробництва одягу — це варварі, бобровники, гаптярі, гаптярі «по чорнім лубі», гудзикарі, голкарі, кравці, кушніри (хутровики), кожушинки, міховики, калинники або сумкарі, панчішники, пасники, позументники, рукавичники, свитники, хусткарі, шапкарі; 10 спеціальностей відносяться до виробництва взуття та інших речей зі шкіри — це кордибанники, ольстерники, пасники, римарі, уздярі або шорники, рукавичники, сап'янники, сідлярі, чинбарі, чоботарі, шевці; решта займалися обробкою волокнистих речовин — блаватники, оксамитними, бліхарі, поворозники, вибійники, або димкарі, постригачі сукна, прядники, єдвабними, суконники-ткачі, золотники, сукновали, канатники або дергачі, ткачі, фолюшарі-сукновали, кармазинники, лінники, фарбувальники тканин, майстри «полотняного ремесла», фарбарі, ниткарі, шаповали, наводчики, швачки¹⁵.

У Ніжині відповідно до вищезазначених галузей та спеціальностей виробництва існувало три цехи : 1.«Цех сапожный и кожевенный», 2.«Цех кравейкий и кушнирский или скарняцкий, совмисный», 3. «Цех ткацкий»¹⁶. О. Шафонський у своєму «Топографическом описании» вказує і на спеціальності, представлені в м. Ніжині. «Въ числѣ жителей обрѣтаются слѣдующіе мастеровые: 1) Сапожниковъ и кожевниковъ — 164 человекъ; 2) Портныхъ — 82; 3) Кушнеровъ, или скарняковъ — 87; 4) Шапочниковъ — 24; 5) Бламаровъ, или тѣхъ портныхъ, которые шубные мѣха собирають и шубы сшиваютъ — 53; 6) Ткачей — 13...»¹⁷.

Зароджувалися і розвивалися нові форми виробництва у ткацтві. Центрами його в Західній Україні були Львів, Броди, на території Волині — Луцьк, Кременець, Володимир, у Гетьманщині — північні полки. У Ніжинському полку потужним центром ткацтва на кінець XVIII ст. став Кролевець. Саме тут видатні майстри другої половини XVIII ст. виготовляли квітчасті килими, рушники,

---

¹⁴ Лазаревский А. Описание Старой Малороссии. Материалы для истории заселения, землевладения и управления. — К., 1893. — Т. 2. Полкъ Нѣжинскій. — С. 144.

¹⁵ Компан О.С. Міста України в другій половині XVII ст. / О.С. Компан. — К.: Вид-во АН УРСР, 1963. — С. 175–176.

¹⁶ Шафонський А. Черниговского наместничества топографическое описание. — К., 1851. — С. 480–483.

¹⁷ Шафонський А. Черниговского наместничества топографическое описание. — К., 1851. — С. 476.

ткані червоним по білому, вибірку із зображенням птахів, квітів, ромбів. Технічною основою були ткацький верстат і фоліюші (терки, що тнуть сукно), ручні або при млинах. Виробництво організовувалось у формі децентралізованої мануфактури. Упродовж XVII–XVIII ст. поглибилася спеціалізація, удосконалилися знаряддя праці та технологія. Продукція йшла на ринок. Великим замовником сукна було Військо Запорозьке¹⁸. Потужні кравецькі, шевські та ткацькі ремісничі об'єднання були не лише у Ніжині, але також і у Глухові, Батурині, Кролевці, Борзні, Конотопі, Коропі.

У Глухові мали місце такі спеціальності, як-от: кравці (24 чоловік), шапкарі (5 чол.), ткачі (4 чол.), шаповали (14 чол.), чоботарі (63 чол.), кушнірі (1 чол.), чинбарі (1 чол.), римарі (1 чол.)¹⁹. Всі вони були цеховими ремісниками. Відповідно у Глухові був кравецький, шевський та ткацький цехи.

Характерним явищем для місцевих жителів Батурина було поєднання занять ремеслом і хліборобством. У 20-х рр. XVIII ст. місцеві ремісники об'єднувались у шевський, кравецький та ткацький цехи. Найбільш численними були корпорації шевців — 38 дворів та кравців — 28 дворів²⁰. За даними О. Шафонського та О. Лазаревського у м. Борзні існувало три цехи, що займалися виготовленням тканин, пошиттям одягу та взуття. Це «Цехъ ткацькій», «Цехъ кравецькій или портныхъ» та «Цехъ шевській или сапожный». Цими ремеслами займалися 108 ремісників, з яких кравців було 30 чоловік, ткачів — 24, а чоботарів — 54²¹.

На сторінках «Опис Новгород-Сіверського намісництва (1779–1781)» під час опису містечка Коропа у переліку майстрів-ремісників зустрічаємо спеціальності кравців, шаповалів, ткачів, кушнірів та шапкарів²². Ці ремісники входили до кравецького, шевського та шаповальського цехів, що існували в Коропі у XVIII ст.

У 1660 р. кролевецькі кравці й кушніри об'єдналися у «кравецьке братство», яке налічувало 40 ремісників²³. Станом на 1753 р. (рік, на якому припиняються записи в цеховій книзі цеху кравецького і кушнірського) до 40 ремісників було

---

¹⁸ Лановик Б.Д., Матисякевич З.М., Матейко Р.М. Економічна історія України і світу: Підручник / За ред. Б.Д. Лановика. — К.: Вікар, 1999. — С. 418.

¹⁹ Опис Новгород-Сіверського намісництва (1779–1781) / [підготовка до друку та передмова П. Федоренка]. — К., 1931. — С. 436–440.

²⁰ Щербина С.В. Кравецькі та ткацькі цехи на території Північного Лівобережжя у XVII — на початку XVIII ст. // http://archive.nbuv.gov.ua/portal/Soc_Gum/Ltkp/2012_70/ist/ist1.pdf. — С. 3.

²¹ Шафонський А. Черниговского наместничества топографическое описание. — К., 1851. — С. 422–423; Лазаревский А. Описание Старой Малороссии. Материалы для истории заселения, землевладения и управления. — К., 1893. — Т. 2. Полкъ Нѣжинскій. — С. 143.

²² Опис Новгород-Сіверського намісництва (1779–1781) / [підготовка до друку та передмова П. Федоренка]. — К., 1931. — С. 396.

²³ Щербина С.В. Кравецькі та ткацькі цехи на території Північного Лівобережжя у XVII — на початку XVIII ст. // Література та культура Полісся: Збірник наукових праць. Вип. 70. Історико-культурні процеси Лівобережної України в загальноукраїнському контексті / Відп. ред. та упоряд. Г.В. Самойленко; Ніжинський державний університет імені Миколи Гоголя. — Ніжин: НДУ ім. М. Гоголя, 2012. — С. 48.

вписано ще 64 чоловіки²⁴. У другій половині XVIII ст., окрім того, в у місті функціонував ткацький цех, створений наприкінці XVII — на початку XVIII ст.²⁵

Наприкінці XVII — у XVIII ст. в містечках Конотоп, Вороніж, Івангород, Нові Млини теж виникають кравецькі, ткацькі та шевські (чоботарські) цехи. Вони мали здебільшого по одній, або декілька спеціальностей, а кількість ремісників у них теж була мізерною. Наприклад у містечку Нові Млини серед ремісників даної галузі було 1 — ткач, 2 — чоботарі і 3 — кравці²⁶. Про цех ткачів, шведів та кравців у містечку Івангород свідчить оборонний універсал ніжинського полковника Лук'яна Жураковського²⁷. Який також цитує О. Лазаревський²⁸.

Таким чином, у таких важливих галузях виробництва найбільш поширеними та розвиненими ремісничими спеціальностями були кравецтво, ткацтво і шевство. Основні потужності виробництва зосереджувалися у Ніжині — полковому місті, Борзні, Батурині. Глухові, про що свідчить кількість ремісників та ремісничих спеціальностей.

У металообробній галузі виробництва кількість спеціальностей становить понад 30. Але це як ремісничі спеціальності, що зосереджувались та розвивались в цехах, так і спеціальності, що мали всі притаманні ознаки промислів. Найдавнішою та найпоширенішою ремісничою спеціальністю металообробки завжди було ковальство. Воно активно розвивалося як в рамках цеху, так і поза цехом. Після ковальства найбільш поширеними були конвісари, людвисари, золотарі, шабельники та інші. У 1634 р. у ніжинському ковальському цеху було 39 майстрів. Мав відповідний, цілком розвинений цеховий устрій²⁹.

Ковальський це був одним з найпотужніших та найзаможніших в Ніжині. Ковальський цех Ніжина в 60-х рр. XVII ст. об'єднував ковалів, гарматників, слюсаря, конвісара, шабельника і майстра дзвонів. Судячи з того, що значну частину ремісників (7 з 25) становили гарматники, цех спеціалізувався на виробництві гармат. Вони були головним пунктом значних замовлень Військового

---

²⁴ Інститут рукопису Національної бібліотеки України ім. В. Вернадського НАН України (далі — ІР НБУВ), Ф. X. — Спр. 11709; *Лазаревський А.М.* Населені пункти Кролевецького повіту. — Арк. 3(83).

²⁵ *Щербина С.В.* Кравецькі та ткацькі цехи на території Північного Лівобережжя у XVII — на початку XVIII ст. // Література та культура Полісся: Збірник наукових праць. Вип. 70. Історико-культурні процеси Лівобережної України в загальноукраїнському контексті / Відп. ред. та упоряд. Г.В. Самойленко; Ніжинський державний університет імені Миколи Гоголя. — Ніжин: НДУ ім. М. Гоголя, 2012. — С. 48.

²⁶ Опис Новгород-Сіверського намісництва (1779–1781) / [підготовка до друку та передмова П. Федоренка]. — К., 1931. — С. 432.

²⁷ ІР НБУВ, Ф. I. — Спр. 54618. Матеріали для історії городських поселень Малоросії. — Арк. 509.

²⁸ *Лазаревський А.* Описаніє Старой Малоросії. Матеріали для історії заселення, землевладдіння и управління. — К., 1893. — Т. 2. Полкъ Нѣжинскій. — С. 1290.

²⁹ *Вігерич Т.* Ніжинські цехи // Під прапором Леніна. — 1966. — 7 січня.

Скарбу. Це забезпечувало доволі високі прибутки, значна частина яких концентрувалась у руках майстра і найбагатшого члена цеху Ф. Зяця³⁰.

З книги ніжинського ковальського цеху, записи в якій велися з 1732 р., щодо ремісничих спеціальностей записано: «в состав входят ковали, слюсари, котляри, пушкари, золотари, ткачи»³¹.

О. Шафонський у вищезгаданій праці, говорячи про ковальський цех в Ніжині, називає ковалів (21), слюсарів (4), золотарів і сріблярів (8), жерстяників (6)³². А. Єршов, досліджуючи ніжинські цехи, писав: «Щодо досить значної кількості ремісників у цехові ковальському й значної також, судячи з їх прізвищ, диференціації за фахом (ми зустрічаємо серед них ковалів, слюсарів, замочника, котлярів, шабельників, золотарів, дцигармистра, столярів, римаря), можна гадати, — звичайно, тільки гадати, — що велика кількість ремісників — виробників металевих виробів взагалі та зброї зокрема пояснюється місцем сучасного Ніжина; був він містом прикордонним, на межі з небезпечним степом, який увесь час потребував від мешканців міста бути напоготові»³³.

Щодо розвитку золотарства у Ніжині, то це ремесло найраніше згадується у цеховій книзі ніжинського ковальського цеху 1634 р. Наймасовішим виробом ніжинських золотарів були дукачі — жіночі прикраси, які здебільшого робилися за індивідуальним замовленням. У 1786 р. золотарі виділилися з ковальського цеху в самостійний. Ювелірною справою в Ніжині займався близько 20 чоловік³⁴.

Ліярницькою справою займалися людвисари і конвисари. Перші займалися виливанням різних речей з міді, конвисари ж мали справу з цінню (оловом). В. Модзалевський зазначав, що «це мистецтво прийшло до нас із заходу через Польщу й розвинулося досить широко завдяки тому, що при заселенні краю необхідні були, з одного боку, гармати для оборони його від ворогів, з другого — дзвони й посуд для церков...»³⁵. Дослідник константував і те, що перші згадки про людвисарів у Ніжині датуються 18 вересня 1667р.: «В книгі росходной денежной казни при воеводі Івані Івановичі Ржевскомъ», де говориться: «дано колокольнику Александру за работу, что онъ въ верхнемъ городе къ соборной церкви три колокола переливаль, а высу въ нихъ 28 пудъ 8 гривенокъ, къ прошлогодной дачи 5 рублевъ денегъ»³⁶.

---

³⁰ *Борисенко В.* Соціально-економічний розвиток Лівобережної України в другій половині XVII ст. — К. Наукова думка. — 1986. — С. 109.

³¹ ЦДІАК України. — Ф. 2040. — Оп. 1. — Опр. 19. — Арк. 32 зв.

³² *Шафонський А.* Черниговского наместничества топографическое описание. — К., 1851. — С. 476.

³³ *Єршов А.* Ніжинські цехи в першій половині XVII ст. // Чернігів і Північне Лівобережжя. — К., 1928. — С. 315–318.

³⁴ *Зозуля В.* Передумови до відтворення // Ніжинський вісник. — 1992 р. — 17 червня.

³⁵ *Модзалевський В.* До історії українського ліярництва // Збірник секції мистецтв. — К., 1921. — № 1. — С. 3.

³⁶ *Модзалевський В.* До історії українського ліярництва // Збірник секції мистецтв. — К., 1921. — № 1. — С. 18.

Глухівський ковальський цех включав у себе 8 — ковалів, 2 — котляри, 2 — конвісари³⁷. У Глухові в 1693 р. володів майном і налагодив виробництво людвісар Карпо Йосипович Балашевич³⁸. Також у місті знаходився важливий осередок конвісарства. Під 1740 р. згадується про роботу при Глухівському Петропавлівському монастирі Данила «Конвісар»³⁹. У книзі ковальського цеху Коропу теж записано, що окрім ковалів, до нього входили ще й котляри, цехові повинності яких були відмінними⁴⁰. У Борзні, за даними О. Шафонського, ковальський цех складався з 20 ковалів⁴¹. Про інші спеціальності дослідник не згадує. По ковальському цеху м. Кролевця перелік спеціальностей дає В. Борисенко: «у 1671 р. в одному цеху Кролевця спільно працювали слюсарі, ковалі, котлярі й гончарі»⁴².

Згідно реєстру, опублікованого в «Мазепиній книзі» під ред. І. Ситого, у м. Батурині до ковальського цеху входило 15 ковалів⁴³. На ці дані свого часу вказував і О. Лазаревський⁴⁴. Утім, аналізуючи прізвища ремісників (Харко Нецькій, Васил Гищенко, Хвеско Козель, Корн'їй Филипенко, Максим С'їжко, Радко Шабелникъ, Омелко Котляръ, Наталка Цибиха, Захарко Золотаръ, Васил Котликъ, Гарасимъ Цибъ, Ничипор Филипенко, Алекс'їй Хвостащенко, Остапъ Слусар, Ганна Савчиха.), можна припустити, що окрім ковалів у цеху були ще й котляри, золотарі, шабельники.

Отже, не беручи до уваги кустарне металообробне виробництво, можна відзначити розвиток галузі, зокрема, виокремлення від ковальства окремих спеціальностей та становлення та розвитку ліярництва.

Важливою галуззю виробництва було гончарство. Майстри по виготовленню мисок, глечиків, горщиків, кахлів, іншого посуду були в кожному місті, містечку і в багатьох селах. О. Компан в гончарному виробництві виділяє такі ремісничі спеціальності: гончарі, горщечники, кахельники, мисники, спеціалісти по виготовленню іграшок та прикрас з глини, полив'яники, цегельники⁴⁵.

---

³⁷ Опис Новгород-Сіверського намісництва (1779–1781) / [підготовка до друку та передмова П. Федоренка]. — К., 1931. — С. 436–439.

³⁸ Модзалевський В. До історії українського ліярництва // Збірник секції мистецтв. — К., 1921. — № 1. — С. 13–14.

³⁹ Модзалевський В. До історії українського ліярництва // Збірник секції мистецтв. — К., 1921. — № 1. — С. 21.

⁴⁰ ЦДІАК України. — Ф. 2040. — Оп. 1. — Спр. 19. — Арк. 41–42 зв.

⁴¹ Шафонський А. Черниговского намесничества топографическое описание. — К., 1851. — С. 422.

⁴² Борисенко В. Соціально-економічний розвиток Лівобережної України в другій половині XVII ст. — К. Наукова думка. — 1986. — С. 101.

⁴³ Мазепина книга / упоряд. та вступна стаття І. Ситого. — Чернігів: ЦНТЕІ, 2005. — С. 76

⁴⁴ Лазаревський А. Описаніе Старой Малороссіи. Материалы для истории заселения, землевладенія и управления — К., 1893. — Т. 2. Полкъ Н'їжинскій. — С. 258.

⁴⁵ Компан О.С. Міста України в другій половині XVII ст. / О.С. Компан. — К.: Вид-во АН УРСР, 1963. — С. 175.

У другій половині XVII–XVIII ст. практично у всіх більш-менш значних населених пунктах Північного Лівобережжя працювали ремісники-гончарі. Так, у XVIII т. у Ніжині за своєю чисельністю гончарі (35 майстрів) поступались лише шевцям і кушнірам. Вироби українських гончарів вирізнялися вишуканістю оздоблення та високою якістю. Основний попит на гончарні вироби спостерігався серед місцевих жителів, але подекуди гончарі продавали свою продукцію у більш віддалених регіонах. Досить поширеною була практика обміну посуду на хліб. Самостійна гончарна корпорація створювалась за умови наявності не менше трьох майстрів, які працювали з глиною. Вони займались виробництвом не лише посуду, а й виготовляли кахлі, цеглу, складали печі. Праця гончарів вимагала фахового інструменту, наявності спеціальної печі, яка розташовувалась на власному або найнятому дворіщі. Необхідним інструментарієм ремісників було гончарне коло, подекуди застосовувалась ліпка, за допомоги якої виготовляли іграшки, побутову скульптуру та необхідні елементи для кругових виробів⁴⁶. Окрім гончарів, до ніжинського гончарного цеху входило ще 12 цегельників.

Гончарні цехи були досить бідними. Їх цехові об'єднання досить часто складалися з трьох і більше ремісників. Найбільше після Ніжина було у Глухові — 18 гончарів та Батурині — 5. Кролевецькі гончарі входили до складу слюсарського, ковальського, котлярського й гончарського цеху.

Деревообробна промисловість є ще однією з найбільш розповсюджених галузей виробництва. Виготовлення посуду (миски, ложки), меблів (скрині, шафи і т.п.), іграшок, бочок та багатьох інших речей як для домашнього вжитку, так і знарядь праці в інших галузях виробництва. Перелік спеціальностей в Україні, за даними О. Компан, досить чималий, — байдачники*, бердники, відерники, бондарі, веретенники, бочкарі, гонтарі, гребінники, сагайдачники, або кульбачники, дроворуби, дьогтярі, санники, каретники, ситарі, або ситники, клепарі, коробочники, смолярі, столовники, колесники, або колодії, сніцарі**, котельники, спеціалісти по виготовленню дерев'яних іграшок і прикрас, ложкакарі, лоточники, обідники, пильщики, стельмахи, решітники, тарілочники, рубильники, тертичники, рурмайстри***, теслярі, токарі⁴⁷.

В історіографії невідомо жодних згадок про існування цехових об'єднань на території Ніжинського полку в середині XVII–XVIII ст., тому виникає думка, що деревообробні ремісничі спеціальності мали кустарну форму виробництва. О. Шафонський у переліку майстрів м. Ніжина вказує на такі ремісничі спеціальності у галузі деревообробки, як-от: столяр (14 чол.), плотник (3), бондар

---

⁴⁶ Щербина С.В. Гончарні цехи Північного Лівобережжя у другій половині XVII–XVIII ст. // Сіверщина в історії України: Збірник наукових праць. — К.; Глухів, 2011. — Вип. 4. — С. 161.

* Спеціалісти по виготовленню байдаків — великих річкових суден.

** Різьбарі по дереву і гравери.

*** Спеціалісти по виготовленню дерев'яних труб для різних потреб.

⁴⁷ Компан О.С. Міста України в другій половині XVII ст. / О.С. Компан. — К.: Вид-во АН УРСР, 1963. — С. 176–177.

(38), віконник (6), колесник (12)⁴⁸. Загалом у Ніжині деревообробкою займалося 73 ремісники. У Батурині «Мазепина книга» дає інформацію про 5 плотників, у Глухові — «Опис Новгород-Сіверського намісництва» — про 5 столярів, у Коропі згадуються бондарі.

Отже, можна припустити, що розвиток ремісничих спеціальностей у деревообробній галузі виробництва на території Ніжинського полку був слабким. Це підкреслюється відсутністю потужних ремісничих об'єднань, що, мабуть, було зумовлено в першу чергу географічним розташуванням полку, тобто недовідатністю сировини. Найбільш поширеними в регіоні деревообробними ремісничими спеціальностями були плотники, столяри, бондарі та колісники.

Таким чином, розглянувши ремісничі спеціальності у найбільш розвинених на той час галузях виробництва, можна стверджувати, що на території Ніжинського полку у середині XVII–XVIII ст. розвивалися лише найбільш необхідні — м'ясники, хлібники, калачники, кравці, шевці, ткачі, ковалі, слюсарі, золотарі, гончарі, столяри. Їх розвиток був зумовлений в першу чергу потребою ринку та наявною сировинною базою.

РАЗВИТИЕ РЕМЕСЛЕННЫХ СПЕЦИАЛЬНОСТЕЙ НА ТЕРРИТОРИИ НЕЖИНСКОГО ПОЛКУ В СЕРЕДИНЕ XVII–XVIII ст.

Роман Крапивный (аспирант кафедри історії України і політології Нежинського державного університету ім. Н. Гоголя, Krrm@ukr.net)

В статье рассматривается процесс развития ремесленных специальностей на территории Нежинского полка в середине XVII — конце XVIII века, их место и значимость в экономической жизни региона. Проанализировано состояние разработки проблемы. Прослежены масштабы производства и ячейки развития отдельных ремесленных специальностей.

Ключевые слова: *Нежинский полк, ремесло, цех, производство, специальность.*

DEVELOPMENT OF CRAFT SPECIALTIES OF NIJINSKY REGIMENT IN THE MIDDLE OF XVII–XVIII CENTURIES

Roman Krapivnyy (post graduate student of Mykola Hohol State University, Krrm@ukr.net)

The article deals with the development of craft specialties in Nijinsky regiment in the middle of XVII — the end of the eighteenth century, their place and importance in the economic life of the region. Have been analyzed the state of the problem. Traced the extent of production and the development of individual branches of craft specialties.

Keywords: *Nijinsky Regiment, craft, manufacturing, specialty.*

---

⁴⁸ *Шафонський А.* Черниговского наместничества топографическое описание. — К., 1851. — С. 476–477.